

ישמעאל כבעל תשובה

וַיָּגַע וַיִּקַּח אֶבְרָהָם בְּשֵׁיבָה טוֹבָה וְזָקַן וַשְׁבַּע וַיֹּאמֶר אֶל-עִמְיֹן: וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ יִצְחָק
וַיִּשְׁמְעָאֵל בְּנָיו אֶל-מַעֲרַת הַמִּטְפְּלָה אֶל-שָׂרָה עֶסְרֹן בְּרִצְחֹל קְחוּצֵי אֶשֶׁר עַל-פְּנֵי
טַקְרָא: (בראשית כ"ה ח' ט')

רש"י עומד על כך שבפסוק זה, יצחק מופיע לפני ישמעאל - למרות
שישמעאל היה מבוגר מיצחק:

"מכאן שעשה ישמעאל תשובה והוליד את יצחק לפניו, והיא שיבה טובה
שנאמר באברהם".

לכאורה יש להעיר על דברי רש"י, מדוע רק ממעשה זה הוא למד שישמעאל
עשה תשובה. לכאורה, התורה רמזה על תשובתו של ישמעאל במאורע קדום
יותר. כאשר התורה מתארת את הליכת אברהם לעקידה, היא מספרת שאברהם
לקח את "שני נעריו אתו". רש"י על המקום מפרש ש"שני נעריו" האמורים הם
ישמעאל ואליעזר. כלומר, בשלב זה היה ישמעאל מבני ביתו של אברהם -
למרות שגורש משם קודם לכן. האם אין שובו של ישמעאל לבית אברהם
מעידה על כך שישמעאל חזר ועשה תשובה?

על שאלה זו מתרץ הגאון ר' שמעון שוואב, שהיה ניתן להטיל ספק בכנותה
של תשובתו של ישמעאל כל עוד אברהם היה בחיים. יתכן ותשובה זו נבעה
מרצון לכבד את אביו בחייו, או מתוך שאיפה לקחת חלק בירושתו. רק כאשר
נפטרו אברהם אנו יכולים להסיק מכך שהקדים ישמעאל את יצחק ש"עשה
ישמעאל תשובה" כעת, כאשר אברהם אביו ע"ה אינו בתמונה, יש לנו את
היכולת להכיר בכך שתשובתו של ישמעאל הייתה כנה ומחלטת.
יתכן גם ליישב באופן נוסף; אפשר דווקא הקדמתו של יצחק על ידי
ישמעאל היא זו שמלמדת על תשובה גמורה, מאחר ומעשה זה מבטא את
ענוותנותו של ישמעאל, ואת יכולתו להכיר בכך שיצחק אכן גדול ממנו. "תועבת
ה' כל גבה לב", והסרתה מלמדת על תשובה גמורה.

מדוע עשה ישמעאל תשובה?

ישנו מדרש מרתק אשר מופיע במספר מקורות - ביניהם ילקוט שמעוני
ופרקי דרבי אליעזר - השופך אור על מערכת היחסים שבין אברהם אביו
לישמעאל לאחר שגורש האחרון מביתו של אברהם:

"לאחר שלש שנים הלך אברהם לראות את ישמעאל בנו, ונשבע לשרה שלא
יורד מעל הגמל במקום שישמעאל שרוי תמן, והגיע לשם בחצי היום, ומצא
שם את אשתו של ישמעאל, אמר לה היכן הוא ישמעאל, אמרה לו הלך
הוא ואמו להביא פירות ותמרים מן המדבר, אמר לה תני לי מעט לחם ומים
כי עייפה נפשי מדרך המדבר, אמרה לו אין לי לחם ולא מים, אמר לה
כשיבא ישמעאל הגידי לו את הדברים הללו וב"ן חכ"ם כחצ"י חכ"ם ואמרי
לו זקן אחד מארץ כנען בא לראותך ואמר חלף מפתן ביתך שאינה טובה
לך, וכשבא ישמעאל מן המדבר הגידה לו את הדברים הללו, ובן חכ"ם כחצ"י
חכ"ם, והבין ישמעאל ושלחה אמו ולקחה לו אשה מבית אביה ופטימה שמה,
ועוד אחר שלש שנים הלך אברהם לראות את ישמעאל בנו, ונשבע לשרה
כפעם ראשונה שאינו יורד מן הגמל במקום שישמעאל שרוי שם, והגיע לשם
בחצי היום ומצא שם אשתו של ישמעאל ואמר לה היכן הוא ישמעאל,
אמרה לו הוא ואמו הלכו לרעות את הגמלים במדבר, אמר לה תני לי מעט
לחם ומים כי עייפה נפשי מדרך המדבר, והוציאה לחם ומים ונתנה לו, עמד
אברהם והיה מתפלל לפני הקב"ה על בנו ונתמלא ביתו של ישמעאל מכל

טוב ממין הברכות, וכשבא ישמעאל הגידה לו את הדבר וידע ישמעאל שעד עכשיו רחמי אביו עליו כרחם אב על בנים" (פרקי דרבי אליעזר פרק כ"ט).

מבואר במדרש, שלמרות שאברהם גירש את ישמעאל מביתו, הוא המשיך להרעיף אהבה על ישמעאל מרחוק, ויתכן מאוד שאהבה זו היא שגרמה לישמעאל שישוב בתשובה.

מדרש זה מלמד אותנו מסר חשוב: גם כשיש צורך לעיתים להעניש ואף להרחיק בן סורר מהבית, עדיין מוטלת על האב החובה להמשיך לאהוב אותו ולדאוג לו. תמיד קיימת התקווה שהבן יחזור בסופו של דבר ויעשה תשובה.

כוחה של נגיעה

בחלקו השני של הפרשה אנו לומדים על המסע שעשה אליעזר על מנת למצוא אשה ראויה ליצחק. כאשר מתארת התורה מתארת את הוראותיו של אברהם לאליעזר, היא מוסיפה ומספרת על תגובתו של אליעזר:

"וַיֹּאמֶר אֱלִי הָעֶבֶד אוֹלִי לֹא-תֵאבְּהָ הָאִשָּׁה לְלֶכֶת אִתִּי אֶל-הָאָרֶץ הַזֹּאת:"
(בראשית כ"ד ה')

לאחר מכן, כאשר אליעזר מגולל בפני משפחתה של רבקה את השתלשלות האירועים, הוא חוזר על אותם הדברים. אמנם, בתיאורו האחרון של אליעזר ישנו הבדל מעניין: המילה 'אולי' מופיעה בכתיב חסר, ללא האות ו' - בניגוד לפסוק הראשון, בו היא מופיעה בכתיב מלא.

רש"י עומד על שינוי זה ומבאר:

"אלי כתיב, בת היתה לו לאליעזר והיה מחזר למצוא עילה שיאמר לו אברהם לפנות אליו להשיאו בתו, אמר לו אברהם בני ברוך ואתה ארור, ואין ארור מדבק בברוך".

כלומר, חסרה כאן האות ו' - מפני שאליעזר לא התכוון לגמרי בכנות למה שאמר. שאלתו לא נבעה רק מחשש כן לכשלתה של המשימה, אלא הביעה את שאיפו הכמוסה לכך שדרכו אכן לא תצלה, וכך יוכל להשיא את בתו ליצחק. אך עדיין צריך להבין: מדוע אבחנוה זו בכוננתו של אליעזר אינה מופיעה בפסוק הראשון, המתאר בזמן-אמת את תגובתו של אליעזר לאברהם?

מכאן לומדים האדמו"ר מקוצק ובעל המכתב מאליהו יסוד חשוב בנפש האדם; כאשר אדם מעורה בזמן אמת בתהליך של עשייה בו יתכן ומעורבת נגיעה אישית נסתרת, אין הוא מסוגל לעמוד על טיבה של אותה נגיעה בכוחות עצמו. רק כאשר הסתלקה הנגיעה - כמו כאן, כאשר נמצאה האישה המתאימה ליצחק - יכול האדם להבחין באותה נגיעה אישית. מסיבה זו, רק בפעם השנייה מופיעה המילה "אולי" בכתיב חסר, ללמד אותנו שרק כעת - כאשר נענה השם לתפילתו של אליעזר, ונמצאה מי שעתידה הייתה להיות אחת מארבעת האמהות הקדושות - יכול היה אליעזר להכיר במניעיו האמתיים.